

ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ ΜΕΤΑΞΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

ΙΩΑΝΝΑ ΛΑΛΙΩΤΟΥ

Ιστορικές Αφετηρίες του Θεωρητικού Προβληματισμού

Η σχέση μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Ευρώπης έχει αποτελέσει βασικό άξονα συγκρότησης των μεταπολεμικών μορφών ευρωπαϊκότητας σε πολιτικό, ιδεολογικό, οικονομικό και πολιτισμικό επίπεδο. Κατά την τελευταία δεκαπενταετία η δυναμική επαναδιαπραγμάτευση της έννοιας της ευρωπαϊκότητας λαμβάνει χώρα πάνω στον άξονα Ανατολής-Δύσης και με δεδομένες τις επιπτώσεις αφενός των πολιτικών αλλαγών στην Ανατολική Ευρώπη μετά το 1989 και αφετέρου τις διαδικασίες διεύρυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Το κείμενο αυτό βασίζεται σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος με τίτλο «Έμφυλες Σχέσεις στην Ευρώπη στο Γύρισμα της Χιλιετίας: Οι Γυναίκες ως Υποκείμενα στο Γάμο και στη Μετανάστευση»¹. Η έρευνα αυτή περιελάμβανε εβδομήντα οκτώ συνεντεύξεις με γυναίκες που μετακινήθηκαν από την Ανατολική προς τη Δυτική Ευρώπη – και συγκεκριμένα από τη Βουλγαρία και την Ουγγαρία προς την Ολλανδία και την Ιταλία – πριν και μετά το 1989 και τριανταδύο συνεντεύξεις με Ιταλίδες και Ολλανδέζες που σχετίζονται με ποικίλους τρόπους με μετανάστριες.²

Οι μετα-κομμουνιστικές μετακινήσεις μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Ευρώπης συμβάλ-

Η Ιωάννα Λαλιώτου είναι λέκτωρ στο Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας, Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

λουν καθοριστικά στο μετασχηματισμό των τρόπων με τους οποίους κατανοούμε σήμερα τη σύνδεση μεταξύ κινητικότητας και υποκειμενικότητας στο πλαίσιο της σύγχρονης ευρωπαϊκής ιστορίας. Η σχέση μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Ευρώπης μετά το 1989 καθορίζεται κυρίως από την πύκνωση των πολιτικών, οικονομικών και πολιτισμικών συναλλαγών μεταξύ τους. Η εντατικοποίηση της ανθρώπινης κινητικότητας βρίσκεται στον πυρήνα αυτής της πύκνωσης καθώς παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στον επανακαθορισμό του πολιτικού χώρου μεταξύ Ανατολής και Δύσης και επιτρέπει την ανάδυση νέων και διεθνικών μορφών υποκειμενικότητας στην Ευρώπη.

Με σκοπό την ανάδειξη αυτών των νέων μορφών υποκειμενικότητας επιχειρείται σε αυτή την μελέτη η ανάλυση των πρακτικών της διεθνικής μετανάστευσης ως τμήματος ευρύτερων φαινομένων κινητικότητας που περιλαμβάνουν φυσικές, πολιτισμικές, πολιτικές, υποκειμενικές και εννοιακές μορφές μετακίνησης. Αυτή η προσέγγιση στοχεύει να αναδείξει την κινητικότητα ως ιστορική και θεωρητική έννοια που επιτρέπει την κατανόηση της σύνθετης και πολυεπίπεδης διαπλοκής μεταξύ υποκειμενικότητας και των εμπειριών της μετανάστευσης στην σύγχρονη ιστορία. Ο στόχος της ανάλυσης που επιχειρώ είναι διπλός:

1. Να αναδειχθούν κάποιες πτυχές της σύνδεσης μεταξύ κινητικότητας και υποκειμενικότητας στο σύγχρονο μετα-κομμουνιστικό περιβάλλον μέσα από την μελέτη των τρόπων με τους οποίους οι μετανάστες κατανοούν τον εαυτό τους και τη θέση τους στο ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται και το οποίο διαμορφώνει την μεταναστευτική τους εμπειρία.

2. Να διατυπωθούν μερικές αρχικές υποθέσεις γύρω από τις θεωρητικές συνεπαγωγές της εισαγωγής της έννοιας της κινητικότητας στο γνωστικό πεδίο της ιστορικής μελέτης των μεταναστευτικών φαινομένων.

Κινητικότητα και Υποκειμενικότητα: μια αμφίδρομη σχέση

Ποικίλες θεωρητικές προσεγγίσεις της τελευταίας δεκαετίας έχουν δώσει ιδιαίτερη έμφαση στην επίδραση της μετανάστευσης στην υποκειμενικότητα των μεταναστών (υβριδισμός, νομαδική οντολογία κ.τ.λ.).³ Παρόλα αυτά στις περισσότερες περιπτώσεις οι θεωρητικές αυτές προσεγγίσεις βασίζονται σε μια μονόδρομη κατανόηση της σχέσης μεταξύ κινητικότητας και μορφών υποκειμενικότητας, καθώς μας βοηθούν να κατανοήσουμε κυρίως πώς η κινητικότητα επηρεάζει τους τρόπους με τους οποίους το υποκείμενο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως τέτοιο. Συνήθως, όμως, παραγνωρίζεται η σημασία της αντιστροφής του ερωτήματος, πώς δηλαδή συγκεκριμένες μορφές υποκειμενικότητας οδηγούν σε συγκεκριμένες πρακτικές κινητικότητας αλλά και σε ιδιαίτερους τρόπους κατανόησης της τελευταίας.⁴ Η θεωρία και η ιστοριογραφία της μετανάστευσης, διατηρώντας την εμμονή τους στις επιπτώσεις που έχει η μετανάστευση στους ανθρώπους αλλά στις χώρες κυρίως υποδοχής μεταναστών, έχουν γενικά παραγνωρίσει τις ενδεχόμενες επιπτώσεις που η υποκειμενικότητα των μεταναστών και τα ιστορικά/πολιτικά συμφραζόμενα των χωρών αποστολής μπορούν να έχουν στη διαμόρφωση των μεταναστευτικών φαινομένων.⁵

Η έρευνα που πραγματοποιήσαμε στάθηκε αφορμή για τον εντοπισμό αυτού του θεωρητικού προβλήματος καθώς ένα από τα σημαντικότερα ευρήματα ήταν ότι οι μετανάστες συχνά θεωρούν τη μετακίνησή τους ως συνέπεια του χαρακτήρα τους, της

φύσης τους, των προσωπικών προτιμήσεων και των προδιαθέσεων τους. Οι διαπροσωπικές και συναισθηματικές σχέσεις, οι επιθυμίες, η ανατροφή, το οικογενειακό περιβάλλον και οι διαθέσεις καθίστανται στην αφήγηση της ιστορίας τους παράγοντες καίριοι για τη λήψη της απόφασης για μετακίνηση. Ανεξάρτητα από τους αντικειμενικούς λόγους για τους οποίους μεταναστεύουν, τα υποκείμενα αναφέρονται με έμφαση και εκτενώς στις συναισθηματικές, ψυχικές και προσωπικές αλλαγές που όχι μόνο τα οδήγησαν στην μετακίνηση αλλά και διαμόρφωσαν τελικά τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τη θέση τους στο σύγχρονο ευρωπαϊκό χώρο. Οι ιστορίες μετανάστευσης που ανασυσταίνονται μέσω των συνεντεύξεων αναδεικνύουν την αμφίδρομη σχέση μεταξύ υποκειμενικότητας και μετακίνησης και με αυτόν τον τρόπο μας ωθούν να επανεξετάσουμε κριτικά τα ιστοριογραφικά σχήματα και τα θεωρητικά μοντέλα μέσω των οποίων μελετούμε τα μεταναστευτικά φαινόμενα.

Πρόσφατα αυτή η αμφίδρομη σχέση έχει αποτελέσει αντικείμενο ενός δυναμικά αναπτυσσόμενου πεδίου μελέτης που επιχειρεί να εξετάσει τα ζητήματα σεξουαλικότητας και της ανάδυσης πολλαπλών έμφυλων και σεξουαλικών ταυτοτήτων και πολιτισμικών μορφωμάτων στο πλαίσιο των εθνικών διασπορών. Πιο συγκεκριμένα, μελετητές της ασιατικής διασποράς χρησιμοποιούν την έννοια της κινητικότητας για να μελετήσουν σύγχρονες μορφές διεθνικών πολιτικών ταυτοτήτων σε σχέση με την ανάδυση πολιτικών γύρω από ζητήματα σεξουαλικότητας και αναπαραγωγής.⁶ Αυτοί οι μελετητές θεωρούν την έννοια της «εξορίας» – δηλαδή της οικειοθελούς ή αναγκαστικής απομάκρυνσης, συμπεριλαμβανομένης της φυσικής αποχώρησης αλλά και της πολιτισμικής διαφοροποίησης και της συναισθηματικής αποστασιοποίησης, από τον τόπο καταγωγής – ως αφετηριακό σημείο για τη συγκρότηση μιας κριτικής του κανονιστικού πλαισίου της ετεροφυλοφιλικής κοινωνικής και οικογενειακής τάξης. Σε αυτή την προσέγγιση δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην ταυτόχρονα εσωτερική και εξωτερική θέση του υποκειμένου σε σχέση με την έννοια του «οίκου» ανάλογα με τη σεξουαλικότητά του. Η έννοια του «οίκου» χρησιμοποιείται εδώ με πολλαπλές σημασίες καθώς συμπεριλαμβάνει ό,τι μπορεί να νοηθεί ως οικείος χώρος και ως πλαίσιο καταρχήν διαμόρφωσης του υποκειμένου. Η έννοια του «οίκου» αναφέρεται δηλαδή στην πατρίδα, την οικογένεια, την κοινότητα, τον τόπο καταγωγής. Έτσι, οι μελετητές αυτοί προτείνουν ότι για να διερευνήσουμε τις διάφορες διαδικασίες της διαμόρφωσης της υποκειμενικότητας στην «εξορία» – εκτός «οίκου» – χρειάζεται να ανιχνεύσουμε τον τρόπο με τον οποίο ποικίλα κοινωνικά κανονιστικά πλαίσια ενσωματώνονται σε εμπεδωμένους ορισμούς του οίκου, της πατρίδας, «του τόπου μας», του έθνους κ.τ.λ.⁷ Η διερεύνηση της σχέσης μεταξύ υποκειμενικότητας και των κοινωνικών κανονικοτήτων που ορίζουν την έννοια του «οίκου», προϋποθέτει την καταγραφή των διαδρομών της επιθυμίας μέσα από τις οποίες οι έννοιες αυτές αποκτούν περιεχόμενο. Κάτι τέτοιο απαιτεί βέβαια τη μελέτη των διάφορων εκφάνσεων της επιθυμίας στο πλαίσιο των κοινωνικών ταυτίσεων, της ανάδυσης διάφορων μορφών συνανήκειν και της επιδίωξης και διεκδίκησης συναισθηματικών και διαπροσωπικών σχέσεων.⁸ Με αυτή την αφετηρία προσεγγίστηκαν οι πολλαπλές μορφές αλλά και εμπειρίες του «οίκου», που ποικίλει βέβαια από το καταφύγιο έως το μέρος από το οποίο κανείς θέλει να ξεφύγει και έως το χτίσιμο νέων κοινοτήτων στο εσωτερικό του αστικού χώρου, αλλά και νέων

πρακτικών φαντασιακού συνανήκειν. Αυτή η προσέγγιση αφενός εφιστά την προσοχή μας στην εσωτερική ανομοιογένεια των μεταναστευτικών κοινοτήτων. Αφετέρου, μας παρέχει ένα σημείο αφετηρίας για τη μελέτη της αμφίδρομης σχέσης μεταξύ υποκειμενικότητας και μετακίνησης.

Η σύνδεση μεταξύ αυτού του θεωρητικού προβληματισμού και των ευρημάτων της έρευνας διαφάνηκε αρχικά μέσα από την ανάλυση των τρόπων με τους οποίους οι μετανάστριες εξηγούν γιατί και πώς αποφάσισαν να μεταναστεύσουν. Πιο συγκεκριμένα, πολλές μετανάστριες επέμειναν ότι δεν είχαν σχεδιάσει τη μετακίνησή τους ως μετανάστευση αλλά ως στρατηγική για την επίτευξη άλλων στόχων, όπως η οικογενειακή επανένωση, η διατήρηση κάποιας σχέσης (ερωτικής, φιλικής κ.τ.λ.), ή απλά ως αποτέλεσμα της περιέργειάς τους «να δουν τον κόσμο». Εντούτοις, και αν και πολλές επιμένουν στη διάκριση μεταξύ της δικής τους ιστορίας από ό,τι θεωρούν ως τυπική μεταναστευτική ιστορία, περιγράφουν τις συνθήκες της ζωής τους μετά τη μετακίνησή τους με τρόπους που ταυτίζονται σχεδόν με παραδοσιακά αφηγήματα μεταναστευσης, οργανωμένα γύρω από θέματα όπως η δυσκολία προσαρμογής στη νέα χώρα, οι διακρίσεις και ο ρατσισμός, η ξενοφοβία, η νοσταλγία, οι πολιτισμικές διαφορές, ρομαντικοποίηση της ιδιότητας του «εξόριστου».

Οι συνεντεύξεις με τις γυναίκες που κινούνται μεταξύ της ευρωπαϊκής Ανατολής και της Δύσης – με σκοπό τη μόνιμη, την εποχική, την περιστασιακή, αλλά και την περιοδική εγκατάσταση σε μια χώρα άλλη από εκείνη της καταγωγής τους – χαρακτηρίζονται από μια συνεχή ταλάντευση μεταξύ της τάσης να αποδεχθεί κανείς την ιδιότητα του μετανάστη και της μετανάστριας αλλά και να πάρει τις αποστάσεις του από αυτή. Αυτή η ταλάντευση αποτελεί κατά τη γνώμη μου μια γόνιμη αφετηρία, ιστορική, θεωρητική αλλά και πολιτική, για τη διερεύνηση των συνεπαγωγών των προφορικών μαρτυριών για τον τρόπο που κατανοούμε σήμερα τη σύγχρονη ιστορία της κινητικότητας. Η ταλάντευση γύρω από τη μεταναστευτική ιδιότητα σαφώς παραπέμπει στο ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο συγκροτείται η υποκειμενικότητα των μεταναστριών και υποδεικνύει ότι ενδεχομένως οι σύγχρονες μορφές και οι συνθήκες κινητικότητας διαμορφώνουν και νέες μορφές αυτοπροσδιορισμού των μετακινούμενων ανθρώπων. Αυτές οι νέες μορφές αυτοπροσδιορισμού αναδύονται μέσα από διαδικασίες συνεχούς διαπραγμάτευσης μεταξύ των εμπειριών της μετακίνησης, των παγιωμένων αντιλήψεων περί μετανάστευσης που επικρατούν στη χώρα υποδοχής και συχνά προσδίδονται ή και επιβάλλονται στους μετανάστες, και ενδεχομένως και των αντιλήψεων περί μετανάστευσης που επικρατούν στην χώρα αποστολής.

Η αμφιθυμία των μεταναστριών σχετικά με τον αυτοπροσδιορισμό τους ως τέτοιες μας οδηγεί σε μια υπόθεση εργασίας σύμφωνα με την οποία το πολιτισμικό φορτίο που φέρει η ιδιότητα του μετανάστη στις δυτικές κοινωνίες και οι πολιτικές συναπαγωγές της έννοιας του πρόσφυγα στις ανατολικές μετακομμουνιστικές χώρες είναι τέτοιες που οδηγούν εκείνους που μετακινούνται σε αναζητήσεις νέων μορφών αυτοπροσδιορισμού. Στοχεύοντας σε μια πρώτη διερεύνηση αυτών των νέων μορφών αυτοπροσδιορισμού, προτείνω την ανίχνευση των τρόπων με τους οποίους οι μετανάστριες αντιλαμβάνονται την έννοια και τις πρακτικές της κινητικότητας μέσω της ανάλυσης του συσχετισμού της με δύο κεντρικές θεματικές που αναδεικνύο-

νται στις συνεντεύξεις και που αφορούν στην υποκειμενικότητα αυτών των γυναικών αλλά και στην ιστορία της μετανάστευσης που αφηγούνται: α. την προσωπική ανυπακοή, β. τις συναισθηματικές σχέσεις.

Προσωπική Ανυπακοή

Η δυναμική σχέση μεταξύ μετανάστευσης και υποκειμενικότητας εκφράζεται στις συνεντεύξεις μέσω των αναφορών στο ζήτημα της προσωπικής ανυπακοής και διαφωνίας. Αναφορές στον ανυπόταχτο χαρακτήρα, τη θέση του διαφωνούντα, τη γενικότερη τάση για ανυπακοή και την προδιάθεση να παίρνει κανείς αποφάσεις για τη ζωή του διαφορετικές από αυτές που θεωρούνται ως «κανονικές» πολλές φορές συνυπάρχουν με στοιχεία πολιτικού και πολιτισμικού κονφορμισμού. Αν και συχνά αντιφατικές, οι αναφορές στην προσωπική διαφωνία είναι σημαντικές για να καταλάβουμε πώς οι γυναίκες από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης που προσέγγισε η έρευνά μας συλλαμβάνουν τον εαυτό τους ως μετανάστριες στο σύγχρονο ευρωπαϊκό πλαίσιο καθώς και το ιδιαίτερο νόημα που αποδίδουν στην έννοια και το φαινόμενο της κινητικότητας. Προς μια τέτοια κατανόηση μπορούμε να αποπειραθούμε να δούμε πώς η προσωπική ανυπακοή συνδέεται στο πλαίσιο της αφήγησης των μεταναστριών με την επιθυμία τους για μετακίνηση.

Οι αναφορές στην προσωπική ανυπακοή απαντώνται στις συνεντεύξεις τόσο αυτών που μετακινήθηκαν μετά το 1989 όσο και εκείνων που έφυγαν από τις χώρες καταγωγής τους πριν τις πολιτικές αλλαγές στην Ανατολική Ευρώπη. Οι αναφορές αυτές συνδέονται στην αφήγηση με την επιθυμία του υποκειμένου να «δει τον κόσμο», να ταξιδέψει, να επιδιώξει καλύτερες συνθήκες επαγγελματικής εξέλιξης ή εκπαίδευσης ή απλά να δοκιμάσει την τύχη του έξω από τα σύνορα της πατρίδας. Σχεδόν σε όλες τις συνεντεύξεις υποστηρίζεται ότι ήταν η επιθυμία της μετακίνησης που τελικά οδήγησε τους ανθρώπους στη μεταγάστευση. Στις αφηγήσεις των μεταναστριών, η επιθυμία και η θέληση για μετακίνηση αποτελεί τον πυρήνα γύρω από τον οποίο αναπτύσσονται μια σειρά άλλων θεμάτων του μεταναστευτικού αφηγήματος: σχέσεις, αγάπη, νοσταλγία, εργασία, προσωπική επιτυχία, επιβράβευση ή απογοήτευση, οικογενειακές υποχρεώσεις κ.τ.λ.

Ακόμη και στις περιπτώσεις όπου η ιστορία που αφηγούνται υποδεικνύει ότι αυτή η μετακίνηση υπαγορεύτηκε από ανάγκες που αφορούσαν την επιβίωση μέσα στο πλαίσιο σχέσεων εξουσίας που ξεπερνούν το ίδιο το άτομο, όταν οι μετανάστριες αφηγούνται την ιστορία τους επιμένουν με ιδιαίτερη έμφαση στο γεγονός ότι η μετακίνησή τους συνδέεται με βαθύτερα στοιχεία του χαρακτήρα και της γενικότερης αντίληψης που έχουν για τον κόσμο, αποτελεί δηλαδή απόρροια αναστοχασμού. Η προσωπική ανυπακοή σε αυτές τις περιπτώσεις συνδέεται με την έννοια της κινητικότητας καθεαυτή, καθώς η πρώτη συνεπάγεται μια αποσύνδεση και απόσταση από κοινωνικούς κανόνες και προκαθορισμούς (όπως αυτοί ορίζονται κάθε φορά). Η ανυπακοή εκφράζεται έτσι μέσω της επιθυμίας του ατόμου να θέσει εαυτή σε κίνηση, φυσικά και υποκειμενικά.

Σε πολλές περιπτώσεις είναι εμφανές ότι οι απαγορεύσεις και οι περιορισμοί που επέβαλαν τα πολιτικά καθεστώτα είχαν ως αποτέλεσμα τη διάδοση μιας περιρρέουσας διάθεσης κινητικότητας, όπου ο τόπος εγκατάστασης δεν είχε τόση σημασία όσο η ίδια η εμπειρία και η κατάσταση της μετακίνησης. Έτσι, στις αφη-

γήσεις των μεταναστών ο πολιτικός χώρος μεταξύ Ανατολής και Δύσης επανορίζεται μέσα από τη διάθεση του υποκειμένου να τεθεί σε κίνηση και όχι από τους όρους που θέτουν τα κέντρα που καθορίζουν την δυνατότητα και τον περιορισμό της κινητικότητας πριν και μετά τις πολιτικές αλλαγές του 1989.⁹ Μέσω αυτής της σύνδεσης μεταξύ κινητικότητας και προσωπικής ανυπακοής προς κανονιστικά πλαίσια, οι μετανάστριες προσλαμβάνουν τον ευρωπαϊκό χώρο περισσότερο ως μια κατάσταση προσδοκώμενης κινητικότητας και λιγότερο ως συγκεκριμένο γεωπολιτικό πλαίσιο ή ως μορφή πολιτισμικών ή πολιτικών ταυτίσεων. Οι ανατολικοευρωπαϊκές μετανάστριες που μελετήσαμε αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους «ευρωπαϊκά» με βάση τη δυνατότητά τους να μετακινούνται. Αυτή η θεώρηση της ευρωπαϊκότητας μπορεί νομίζω να αποτελέσει γόνιμη αφετηρία περαιτέρω ερευνών γύρω από την ιστορία των ουτοπικών προσλήψεων της Δύσης στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης καθώς είναι στενά συνδεδεμένη με την ουτοπική πρόσληψη της Δύσης ως μιας κατάστασης που επιτρέπει την φυσική αλλά και την εσωτερική/ψυχική κινητικότητα και την επιδίωξη εναλλακτικών διαδρομών ζωής.

Διαπροσωπικές Σχέσεις και Κινητικότητα

Η μετανάστευση συχνά συνεπάγεται ρωγμές στις διαπροσωπικές σχέσεις μέσω της απομάκρυνσης από το οικογενειακό, φιλικό και οικείο κοινωνικό περιβάλλον. Αντίθετα στις συνεντεύξεις των ανατολικοευρωπαϊκών μεταναστών γίνεται σαφές ότι η κινητικότητα είτε καθίσταται δυνατή λόγω των διαπροσωπικών σχέσεων, είτε δίνει τη δυνατότητα σε διαπροσωπικές σχέσεις να δημιουργηθούν. Η σύνδεση κινητικότητας και διαπροσωπικών σχέσεων έχει δύο πλευρές: α. οι προσωπικές σχέσεις οδηγούν σε μετακίνηση. Τυπικά παραδείγματα εδώ είναι οι γυναίκες που μεταναστεύουν για να υποστηρίξουν οικονομικά εξαρτημένα μέλη της οικογένειάς τους, ή για λόγους που έχουν να κάνουν με τη σύναψη ερωτικών και άλλων συναισθηματικών σχέσεων με ανθρώπους από άλλες χώρες. β. μέσω των σχέσεων που δημιουργούνται στο πλαίσιο της μετανάστευσης το υποκείμενο μετακινείται συναισθηματικά και ψυχικά. Σε αυτή τη δεύτερη περίπτωση οι σχέσεις παρέχουν το πλαίσιο μέσα από το οποίο το υποκείμενο αναστοχάζεται τις αλλαγές στις επιθυμίες, τις απόψεις, τις κρίσεις, το χαρακτήρα, τη γενικότερη στάση απέναντι στα πράγματα, τα σχέδια για το μέλλον, αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο της μετανάστευσης. Τα υποκείμενα έτσι μετακινούνται τόσο φυσικά όσο και συναισθηματικά ψυχικά μέσω και λόγω των διαπροσωπικών διαθετικών¹⁰ τους σχέσεων, των σχέσεων δηλαδή που σε μεγάλο βαθμό διαμορφώνουν το υποκείμενο ως προς την εμπειρία της μετακίνησης. Αυτή η συστηματική έμφαση που δίνουν οι μετανάστριες κάνει σαφή την άρρηκτη σύνδεση μεταξύ κινητικότητας και διαπροσωπικών διαθετικών σχέσεων. Έτσι, η δημιουργία, η διατήρηση και η διεκδίκηση συναισθηματικών σχέσεων καθίστανται οργανικά στοιχεία του αφηγήματος, αλλά και της εμπειρίας και των πρακτικών της μετανάστευσης αλλά και της μεταναστευτικής ιστορίας.

Προσεγγίζοντας την ιστορία των μεταναστών και των μεταναστεύσεων στον ευρωπαϊκό χώρο μέσω της οπτικής της υποκειμενικότητας¹¹ και διευρύνοντας την έννοια της υποκειμενικότητας του μετανάστη μέσω της έμφασης στο ρόλο των διαπροσωπικών σχέσεων στο πλαίσιο της κινητικότητας, προτείνω μια ερευνητική προσέγγιση που ακολουθεί αντίθετο προσανατολι-

σμό από εκείνο επιστημονικών αλλά και πολιτικών προσεγγίσεων που αντικειμενοποιούν τους μετανάστες και τις μετανάστριες ανάγοντας την πολυπλοκότητα των φαινομένων κινητικότητας σε φαινόμενα εμπρόθετης μετακίνησης έλλογων υποκειμένων που επιδιώκουν αποκλειστικά την καλύτερη και ρασιοναλιστική εξυπηρέτηση των αναγκών επιβίωσης.¹² Αυτή η αντικειμενικοποίηση συμβάλλει στην εμπέδωση μιας μονοδιάστατης κοινωνικής εικόνας του μετανάστη στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες και αντανάκλαται στη διαμόρφωση των σημερινών ευρωπαϊκών πολιτικών που συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν τη μετακίνηση όχι ως ένα φαινόμενο εγγενές στην ευρωπαϊκή ιστορία αλλά ως μια ανωμαλία που επιβάλλει κανονιστικές παρεμβάσεις και πρωτοβουλίες.¹³

Προτάσσοντας την έννοια της κινητικότητας και της αμφίδρομης σχέσης της με την υποκειμενικότητα, επιδιώκεται η δυνατότητα μελέτης της ιστορίας των σύγχρονων μεταναστεύσεων που θα στηρίξει μια κριτική επανεξέταση των κανονιστικών πλαισίων μέσα από τα οποία συγκροτούνται οι έννοιες του πολιτικού χώρου, της ευρωπαϊκότητας και του «οίκου» μέσα από την οπτική αυτών που κινούνται διαμέσου και στις παρυφές της συνοριακής γραμμής.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. «Gender Relationships in Europe at the turn of the millennium: Women as Subjects in Marriage and Migration» και στο οποίο συμμετείχαν πέντε ερευνητικές ομάδες από το Ευρωπαϊκό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο της Φλωρεντίας, το Πανεπιστήμιο Ουτρέχτης, το Πανεπιστήμιο της Σόφιας, το Πανεπιστήμιο της Βουδαπέστης-ΕΛΤΕ και το Πανεπιστήμιο της Κοπεγχάγης. Τα συνολικά πορίσματα της έρευνας παρουσιάζονται στο βιβλίο *Women from East to West: migration, gender, and inter-nationality in Europe*, Berghahn Publishers, London, υπό έκδοση 2005 που επιμελήθηκα από κοινού με τις Luisa Passerini, Enrica Cappussotti και Dawn Lyon.
2. Η έρευνα βασίστηκε στην υπόθεση ότι οι έμφυλες σχέσεις έχουν κεντρική θέση στο πλαίσιο των δομικών αλλαγών των κοινωνικών σχέσεων στον ευρωπαϊκό χώρο μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο μετασχηματισμός των έμφυλων σχέσεων συνδέεται βέβαια με την ανάδυση νέων τρόπων μέσων των οποίων οι γυναίκες καθίστανται αλλά και συλλαμβάνουν τους εαυτούς τους ως υποκείμενα της ζωής τους, και νέων στρατηγικών συγκρότησης κοινωνικών δικτύων, διαπροσωπικών σχέσεων και σχέσεων που επηρεάζονται αλλά και καθορίζουν την έμφυλη διαφορά.
3. Η βιβλιογραφική παραγωγή σε αυτό το πεδίο είναι τεράστια. Ενδεικτικά αναφέρω τα βιβλία των: Avtar Brah, Annie E. Coombes (επιμ.), *Hybridity and Its Discontents. Politics, Science, Culture*, Routledge, Νέα Υόρκη και Λονδίνο 2000. Rosi Braidotti (επιμ.), *Gender, Identity and Multiculturalism in Europe*. European University Institute, Florence 2001. Inderpal Grewal, Caren E. Kaplan (επιμ.), *Scattered Hegemonies. Postmodernity and Transnational Feminist Practices*, University of Minnesota Press, Minneapolis και Λονδίνο 1994.
4. Ενδεικτικά αναφέρω τα παρακάτω βιβλία τα οποία έχουν συμβάλει σημαντικά στην ανάπτυξη του πεδίου των διεθνικών σπουδών: Angelika Bammer, *Displacements. Cultural Identities in Question*, Indiana University Press, Bloomington και Indianapolis 1994. Linda Basch, Nina Glick Schiller, Cristina Blanc-Szanton, *Nations Unbound. Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*, Gordon and Breach Science Publishers, Pennsylvania 1994. Gisela Brinker-Gabler, Sidonie E. Smith (επιμ.), *Writing New Identities. Gender, Nation, and Immigration in Contemporary Europe*, University of Minnesota Press, Λονδίνο και Minneapolis 1997. Russel King (επιμ.), *The Mediterranean Passage: Migration and New Cultural Encounters in Southern Europe*, Liverpool University Press, Liverpool 2001.

5. Μια εκτενέστερη ανάπτυξη αυτής της θέσης επιχειρείται στο Ιοαнна Laliotou, *Transatlantic Subjects. Acts of Migration and Cultures of Transnationalism between Greece and America*, Chicago University Press, Σικάγο 2004 (ιδιαίτερα στο κεφάλαιο 2).
6. Ενδεικτικά αναφέρω το βιβλίο των David L. Eng, Alice H Hom (επιμ.), *Queer in Asian America*, Temple University Press, Φιλαδέλφια 1998.
7. Jigna Desai, «Home on the Range. Mobile and Global Sexualities», *Social Text*, 20, 4, Winter, 2002, σελ. 65-89.
8. David L. Eng, «Out Here and Over There: Queerness and Diaspora in Asian American Studies», *Social Text, Queer Transexions of Race, Nation and Gender*, 52-53, Autumn-Winter 1997, σελ. 33-52
9. Susan Buck-Morss, *Dreamworld and Catastrophe: The Passing of Mass-Utopia in East and West*, MIT Press, Cambridge 2000 και Peggy Watson, «Rethinking Transition. Globalism, Gender and Class», *International Feminist Journal of Politics*, 2, 2 Summer 2000, σελ. 185-213
10. Χρησιμοποιώ τον όρο ως μετάφραση του αγγλικής λέξης «affective» για να τονιστεί πώς οι συγκεκριμένες σχέσεις διαμορφώνουν τη «διάθεση» –με την σπινοζική έννοια του όρου– του υποκειμένου. Η διάθεση (*afficio, affect*) αποκτά εδώ μια διπλή σημασία: είναι αυτό που επιδρά στο υποκείμενο και επιφέρει με την επίδρασή του ένα μετασχηματισμό, αλλά επίσης είναι και ο ίδιος ο μετασχηματισμός του υποκειμένου. Για μια συναφή χρήση του όρου «affect» σε σχέση με τα ζητήματα που αφορούν την υποκειμενικότητα βλέπε το βιβλίο του Brian Massumi, *Parables for the Virtual: Movement, Affect, Sensation*, Duke University Press, Durham και Λονδίνο 2002.
11. Εδώ υιοθετώ την επιχειρηματολογία που αναπτύσσει η Luisa Passerini σχετικά με τη χρήση της έννοιας της υποκειμενικότητας στην πολιτισμική και κοινωνική ιστορία με σκοπό την υπέρβαση του θεωρητικού διπόλου δομής-δράσης. Luisa Passerini, «Becoming the Subject in the Era of the End of the Subject», www.women.it/cyberarchive. Στο χώρο των σπουδών της μετανάστευσης αυτό το θεωρητικό ζήτημα έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τους μελετητές που έχουν ασχοληθεί με τη γυναικεία μετανάστευση. Βλ. ενδεικτικά το άρθρο της Sydney Stahl Weinberg, «The Treatment of Women in Immigration History: A Call for Change» στο Donna Gabaccia (επιμ.), *Seeking Common Ground. Multidisciplinary Studies of Immigrant Women in the United States*, Westport Con. and London 1992, σελ. 3-21, και τη συλλογή άρθρων της Eleonor Kofman (επιμ.), *Gender and International Migration in Europe*, Routledge, Λονδίνο 2000.
12. Αναφέρομαι εδώ στην πλούσια βιβλιογραφική παράδοση μελέτης της μετανάστευσης σύμφωνα με το μοντέλο της «έλξης» και της «ώθησης» και υιοθετώ τη γόνιμη κριτική που έχει ασκηθεί σε αυτό το μοντέλο κυρίως ως προς την υπερβολική έμφαση που δίνει στο ρόλο των κοινωνικών και οικονομικών δομών. Ενδεικτικά αναφέρω τους σχετικούς προβληματισμούς που διατυπώνονται συνοπτικά στην εισαγωγή του βιβλίου της Aihwa Ong, *Flexible Citizenship. The Cultural Logics of Transnationality*, Duke University Press, Durham και Λονδίνο 1999 καθώς και στο βιβλίο της Rey Chow, *The Protestant Ethic & the Spirit of Capitalism*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 2002 (κυρίως στο κεφάλαιο 2).
13. Saskia Sassen, *Guests and Aliens*, New Press, Νέα Υόρκη 1999.